

ESTETIKA: MED POJMOM IN KONCEPTOM*

1987, št. 1-2, Ljubljana 1985.

Izraz estetika ima, kot vsi dobro vemo, različne pomene. Razlagamo jo lahko kot filozofijo lepega, kot filozofijo umetnosti ali kot metakritiko. Kar bi želel predstaviti v tem predavanju, so nekatere dileme, ki morda ne izhajajo vedno iz same estetike, ampak iz problemov, ki so povezani s obsežnejšimi in širšimi polji kulture in umetnosti na eni strani in filozofije in družbenih ved na splošno na drugi.

Na začetku moram razložiti, da izhaja naslov tega prispevka iz vprašanj, ki jih je zastavila francoska epistemologija, predvsem Gaston Bachelard in nekateri od njegovih učencev, čeprav se ti niso posebej ukvarjali z estetiko. Sam seveda nimam namena obravnavati elaboracij Bachelarda in drugih francoskih epistemologov, ki, kot rečeno, le zelo posredno zadevajo estetiko.

Bachelard, čigar izvorno področje raziskovanja je bila filozofija ali teorija znanosti in njena zgodovina, se je zanimal predvsem za prirodne znanosti in to, kar ga je zanimalo — med drugim — je bilo vprašanje kako znanost postane znanost. Trdil je, da znanost postane znanost z izdelavo temeljnih konceptov, ki skupaj z vzpostavitevijo predmeta znanosti in verifikabilne metode predstavlja predpogoje določene znanosti. Na tej osnovi, bi dodali, postane pojem, ki je podoba, predstava, nejasna zamisel, koncept, del obsežnejšega konceptualnega in konceptualiziranega polja idej in konceptov, ki so medsebojno povezani, čeprav ne tvorijo nujno zaprtega ali poenotenga polja védenja. Nekatera področja ostajajo odprta, nekatera vprašanja ostanejo neodgovorjena in neodgovorljiva, in seveda, takšna znanost ne more postaviti in določiti svoje lastne definicije, ne more postaviti in definirati svojih smotrov in svojega bistva.

Kot vidimo, se takšna koncepcija znanosti zlahka aplicira na prirodne znanosti in na matematiko, le stežka pa na družbene vede in na filozofijo, kajti ravno filozofija je tista, ki v takšni epistemologiji — kar filozofija znanosti v resnici je — služi kot metajezik znanosti in kot njegova metateorija, ki daje »smisel« temu, kar znanost počne.

* Predavanje, ki ga je imel avtor v Poznańu 8. junija 1987 na povabilo Poljskega filozofskega društva. Obravnavana tema je bila delno prikazana v knjigi *Estetika in epistemologija* (Ljubljana, 1984) ter v članku »Umetnost in znanost: načini obstoja in nekatere medsebojne zveze«, *Vestnik IMS*, št. 1-2, Ljubljana 1985.

Kot rečeno, se vse to lahko zdi zelo jasno, kadar imamo opravka s prirodnimi znanostmi, postane pa vprašljivo, ko apliciramo to pojmovanje na družbene vede in na filozofijo. Ne gre le za vprašanje nomotetičnih in ideomatskih znanosti kot jih je opisal Windelband, marveč za vprašanje, ki seže dlje in ki se dotakne ter je odvisno od samih temeljev odvijajočih se zgodovinskih procesov in ki so seveda odvisni tudi od kulturnih determinant.

Strinjamo se lahko s trditvijo, da je vloga filozofije tudi v tem, da služi kot svojevrstni definirajoči in metodološki pripomoček znanosti, ravno tako kot filozofija hkrati uporablja taiste znanosti v svojih posploševanjih, najsi bo gnoseološke, ontološke ali etične narave. Toda ali lahko nekaj podobnega trdimo o estetiki? Ali lahko rečemo, da je znanost, ali pa igra vlogo filozofije in je tako del le-te? Vsi vemo kako težko bi bilo sedaj, če bi hoteli konceptualizirati filozofijo, saj vemo, da tvori zelo različna polja ter je prej konvencija prinešena in ohranjena iz preteklosti kot pa jasno polje mišljenja in raziskovanja. Vseeno pa, če se omejimo le na omenjeno funkcijo filozofije, ali lahko rečemo, da je estetika del takšne filozofije? Mislim, da je odgovor pritrđen, saj le stežka trdimo, da je estetika znanost v prej opisanem pomenu ali da — tretja možnost — ni niti znanost niti filozofija.

Seveda je res, da tu nenehno uporabljам same sheme, kajti res je, da si vsaka znanost vsaj delno postavlja tudi filozofska vprašanja. Vendar pa je res tudi to, da ta vprašanja po svojem bistvu ne sodijo v to konceptualizirano znanost samo, marveč v njeno metateorijo, njeno metodologijo ali k osebnosti samega znanstvenika. Kar po mojem mnenju estetika v resnici počne je, da išče ravnovesje med znanostjo in filozofijo, ki je dobro ponazorjeno z dvoumnim opisom estetike kot filozofije umetnosti ali kot obče teorije umetnosti. Prvi opis ali definicija morda zmotno nakazuje, da estetika lahko vpliva na umetnost ali da lahko razume umetnost kot tako in predvsem, kot celoto. Dodajmo, da so podobni projekti, na primer filozofije zgodovine in v manjši meri filozofije prava že dolgo tega izgubili precej svoje veljavnosti, medtem ko se zamisel o filozofiji umetnosti ohranja naprej.

Estetika kot teorija umetnosti postavlja še več vprašanj, saj odkrito izjavlja, da je teorija določene prakse, čeprav vemo iz zgodovine, da se estetika (v širokem pomenu besede in ne v pomenu umetnostne kritike) in umetnost le redko srečata na skupnem terenu ter da so vlogo, ki naj bi jo igrala estetika kot taka, pogosto igrale filozofske teorije — eksistencializem, na primer — ali znanosti — strukturalna lingvistika, na primer — ali obče teorije s področja družbenih ved — sociologija in delno psihoanaliza, na primer.

Tako bi se zdelo, da bi bilo težko braniti estetiko kot filozofijo umetnosti ali kot občo teorijo umetnosti ter da v obeh primerih zapademo določenemu idealizmu in smo krivi neznanstvenega pristopa, s čemer hočem reči, da bi v tem zadnjem primeru posploševali nejasne ideje iz raznovrstnih in naključnih doživetij umetnostne stvarnosti. Krivi bi bili podobne napake kot filozofi, ko pristopajo k znanostim. S tem mislim na očitek, ki ga je Bachelard naslovil na pristop filozofov k znanostim, saj pravi, da filozofi pogosto govore in mislijo o znanosti kot taki v splošnih terminih, ne da bi znanosti dejansko poznali ter jemljejo za svoje izhodišče znanost, kakršna je bila v 19. stoletju ali celo le poenostavljeno inačico le-te.

V obeh omenjenih primerih bi se zdelo, da se dogaja nekaj podobnega, to je, da tako v estetiki kot filozofiji umetnosti in kot teoriji umetnosti spre-

jemamo umetnost in govorimo o njej kot taki, ne da bi se ob tem resnično spraševali o načinu, na katerega je ta umetnost pridobila takšen status in ne da bi zastavili bistveno vprašanje. »Pa je to umetnost?« Predvsem zato, se mi zdi, ker dandanes avtoritativni estetični normativni sistemi — ki so bili vedno izpeljani ali iz filozofskih sistemov ali iz določenih umetniških oblik ali tokov — niso več možni. Najprej zato ne, ker skoraj ne obstajajo več obče filozofske afirmativne teorije, ki bi lahko ali ki bi hotele zajeti totalnost kot tako. Drugič, ker dandanes le stežka govorimo o prevladujoči umetnostni usmeritvi, marveč lahko govorimo le o, na primer, modernizmu, postmodernizmu ali obeh, ob čemer se prehodne umetnostne in kulturne oblike in izdelki ohranjajo še naprej in tako dodatno povečujejo obstoječo sfero umetniškega. Tretji razlog leži v kulturni situaciji: ne le, da soobstajajo danes umetnosti iz različnih dob zahodne kulturne tradicije, marveč obstajajo ob njih in z njimi koeksistirajo tudi umetnosti drugih kultur — vzhodnjaške, afriške itd., ki vse, in to z razlogom, ohranjajo naziv umetnosti.

Menim, da leži tu izvor težav estetike in vzrok njenega bogastva. Kajti estetika je bila — v svojih različnih oblikah — prisiljena sprejeti kot svoj predmet raziskovanja zelo raznolike umetniške izdelke, katerih umetniška ali estetska vrednost je bila pridobljena brez estetike kot teorije. Estetika mora sprejeti te umetniške artefakte kot fakte, o katerih govori in teoretizira šele post festum, jih skuša vključiti v svoj umetnostni sistem, ter poskuša na njihovi osnovi priti do širših, obsežnejših in bolj filozofskih zaključkov. Estetika se je, z eno besedo, odrekla temu, da bi poskušale vplivati na naš skupni pristop k umetnosti. Kar skuša početi je, da poskuša analizirati in nato sintetizirati to, kar se dogaja v umetniški stvarnosti in kar je bilo ustvarjalno in oblikovano brez njene pomoči in navadno tudi brez njenega vpliva.

Poudariti je treba, da je povedano resnično predvsem za estetiko zadnjih dvajset ali trideset let, kajti prej, na primer v času Hegla kot glavnega primera in pod njegovim vplivom, ali v času eksistencializma ali celo fenomenologije, je bil odnos med umetnostjo in estetiko razumljeno v širšem pomenu besede močnejši in neposrednejši kot danes, vzrok čemur je bilo predvsem bolj poenoteno polje umetnosti.

Vendar pa bi morda lahko rekli, da delamo klasično napako, da namreč najdevamo red v preteklosti in pozabljamo, da so morda tudi tedaj ljudje mislili, da za njih in za njihov čas tak red ne obstaja? Na to vprašanje ne moremo odgovoriti enoznačno. Če pogledamo na primer Heglovo estetiko, se nam zdi neverjetna njegova vera v veljavnost in uniformnost njegovih tez in zaključkov. Nekaj podobnega lahko rečemo za Heideggrova dela ali celo za dela Etienna Souriauja, ki še vedno najde skupne temelje za enotne in koherentne razlage pojava umetnosti. Morda se danes s postmodernizmom znova približujemo dobi, v kateri bodo različne tradicije, se pravi tradicije različnih kultur na eni strani in različnih obdobjih na drugi, rezultirale v novi umetnostni podobnosti, podobni tisti iz časov romantike ali modernizma v času do srede šestdesetih let, le da tokrat na globalnejši ravni. Ne bi želel napovedovati prihodnosti, vendar se zdi, da gre morda ravno za to.

Kakorkoli že, mislim da lahko trdimo, da je v nekaterih primerih morda celo v najpomembnejših, pretekla estetika uspela zavestno teoretsko zajeti obstoječo umetnostno stvarnost, da pa danes tega ni sposobna zaradi razlogov, ki izhajajo najpoprej iz dejstva, demistificiranih umetniških izdelkov, ki so

vsi pridobili družbeni status umetnosti in drugič, ki izhajajo iz dejstva, da je dandanes zelo težko govoriti o koherentnih filozofijah, saj se zdi, da smo bolj v času filozofskih dekonstrukcij kot pa konstrukcij.

Če naše zaključke izrazimo na ta način, to pomeni, da smo opustili vsako upanje, ali željo vplivati na umetnosti in najbrž, da je to res za večino ljudi, ki se ukvarjajo z estetiko in sorodnimi raziskovalnimi področji. Kajti *raziskovanje* je tisto, ki je pomembno: mi vsi izhajamo iz poskusa razumeti, kaj se dogaja v umetnosti, v kakšnem odnosu je do preteklih umetnostnih pojavov in v kakšnem odnosu ali razmerju so ti pretekli in sedanji pojavi do drugih področij človeške prakse, dejanj in proizvodov ali stvaritev. Tako le stežka trdimo, da bi estetika lahko bila teorija umetnosti. Ali bi bilo potem upravičeno imenovati jo znanost?

Mislím, da ne. Ne le zato, ker so danes znanosti paradigmatško še vedno bolj ali manj omejene na prirodoslovje in na tiste družbene vede, ki se jih da kvantificirati in strogo konceptualizirati, ampak tudi zato, ker se je celo področja védenja, ki so ga nekateri že imeli za dejansko znanost — s tem mislim na znanost zgodovine — izkazalo, da za to nima ustreznih lastnosti.

Obstaja pa še drug razlog za tako skromno soglasje med estetiki, kaj sploh je estetika in vzroki za ta razhajanja ležijo ali v filozofskih tradicijah, iz katerih izhajajo ali iz umetnosti, ki jo upoštevajo v svojih teorijah.

Tako bi lahko rekli, da estetika v najboljšem primeru doseže raven pojma ali pojmovnega védenja in ne koncepta ali konceptualnega védenja in znanja, ki je povezano z znanostjo.

To ni nujno nekaj negativnega, saj kot filozofi vemo, ne da bi nam to znanstveniki, ki se tega dejstva še mnogo bolj zavedajo, morali to povedati, da tudi znanosti doživljajo nenehne spremembe in gredo skozi revolucije in da je naivno gledati na znanost kot na nekonfliktno konceptualno bitnost.

To, kar se estetika od znanosti lahko nauči, je metoda *stroge argumentacije* in ne njena metoda verifikacije.

Prišli smo do zaključka, da estetika ne more biti znanost v pomenu, v kakršnem je to na primer biologija ali lingvistika ali celo zgodovina, ki imajo vse vsaj predmet, ki jim dopušča pozitiven pristop. Kako lahko definiramo estetiko? Rečemo lahko, da v nekaterih vidikih vsebuje elemente znanosti in znanstvenosti, da je torej delno znanstvena, namreč v kolikor uporablja znanstvene metode argumentacije. Na drugi strani pa sestoji estetika tudi iz filozofije, ali točneje, uporablja filozofsko metodologijo ter izkorišča njen ogromni historični potencial. Rekli bi torej lahko, kot sem zapisal na začetku, da je estetika oboje, znanost in filozofija, ali točneje, da je del filozofije, da pa poskuša in uspeva uspešno uporabljati znanstvene metode, ki izvirajo predvsem iz dejanskih in konceptualiziranih znanosti: lingvistike, semiotike, celo matematike itd., in poskuša z njihovo pomočjo osmisliti to, kar se dogaja v umetnosti, kako jo dojemamo in v kakšen odnos jo postavljamo do preteklih umetnostnih pojavov in do drugih družbenih pojavov. V tem smislu je estetika navkljub prej povedanemu v resnici filozofija umetnosti, pri čemer razumemo filozofijo kot védenje in metodo, ki zavzame globalni in avtorefleksivni odnos in pristop do stvarnosti, se pravi, skuša upoštevati tudi svojo lastno stališče, svoje lastno mesto izjavljanja. Hkrati znova in znova definira svoj predmet ali privzame družbeno in zgodovinsko že sprejeto definicijo tega predmeta ter služi tako kot njegova metateorija.

Seveda pa moramo razlikovati med estetičnimi teorijami kot so Lalojeva, Souriaujeva, Munrojeva ali pred njimi Hutchinsonova in številnimi sodobnimi teorijami, ki se omejujejo na področje estetike in tistimi teorijami, ki so del običnih filozofskih teorij ali, ki so iz njih nastale, kot so Heglova, Schellingova, Heideggrova in do neke mere Hartmannova ali Ingardnova, ki sta, zadnji dve namreč, bolj odvisni od obče filozofske teorije, vendar spet ne toliko kot Heglova ali marksistične ali Blochova, kjer izhodiščna filozofska pozicija določa njihov pristop in odnos do umetnosti ali kjer obe — filozofija na splošno in estetika — tvorita celoto.

Upoštevaty moramo še nekaj: ali lahko prirodno lepoto in pojave imamo za upravičene predmete estetike? Brez dvoma imajo mnogi ti pojavi isto ali vsaj podobno, če že ne naravo pa vsaj učinek kot človeške umetniške stvaritve ter da tudi ti povzročijo estetski učinek, ali povedano drugače, imajo estetsko funkcijo ali jo lahko privzamejo. Vendar pa bi morda to področje objektivnosti moralo biti ločeno od prvega, saj deluje na drug način, kajti čeprav gre skozi pridobljeno družbeno polje — kar pomeni, da naše dožemanje, izbor in vrednotenje estetskih prirodnih pojavov določa predvsem družbena in zgodovinska formacija kateri pripadamo — prirodno estetsko področje deluje na drugačen način — namreč zato, ker vemo, da vanj ni investiran pomen ali smisel, in izžareva pomen le, če ga vanj investiramo.

Lahko bi torej rekel, da je dejansko področje estetike umetnost. To postane jasneje, če definiramo estetiko kot filozofijo umetnosti in ne lepote ali kot teorijo estetskega učinka. Če estetiko definiramo na ta način — ali definiramo tako del nje, saj lahko iz estetike pristopimo tudi k drugim področjem človeške ali prirodne stvarnosti — se nujno znajdemo na mejnem področju med znanostjo in filozofijo in tudi med pojmovnim in konceptualnim polom. Ne moremo reči, da ne uporabljamo nekaterih konceptov kot so harmonija, simetrija, forma itd., vendar pa tudi ne moremo reči, da so besede kot so lepota, estetska vrednost ali popolnost kaj več kot pojmi, ki najbrž nikdar ne bodo konceptualizirani. Področje teh pojmov je tisto, ki s svojo nejasnostjo in nedefiniranostjo daje smisel temu, kar estetika počne, kajti ti pojmi morajo vedno znova biti delno deinifirani in redefinirani s strani tistih, ki jih uporabljajo na osnovi svojega lastnega estetskega in estetičnega izkustva ter meril in teoretskega ozadja. Izkaže se torej, da dejstvo, da estetika ni znanost v Bachelardovem pomenu besede ali v pomenu Althusserja, ki je Marxovo razlago zgodovine razglasil za nov znanstveni kontinent, za novo znanost, ni nič negativnega, ampak v resnici predpogoj za resen in kritičen pristop k umetnosti na eni strani in k sami estetiki ali k njenim različnim oblikam, tradicijam, usmeritvam in ravnem na drugi. Tako se tudi zdi, da je estetika obsojena na to, da se giblje in niha nenehno med uporabo pojmov in uporabo konceptov in med strogimi, rigoroznimi metodami, pristopi, idejami in koncepti pridobljenimi iz znanosti ter odprtimi, intencionalnimi in filozofskimi pojmi z njihovimi dodatnimi in nedefiniranimi pomeni.

Ali lahko rečemo, da ima estetika s tem poseben položaj znotraj filozofije? Odvisno od tega, kako obe definiramo. Če definiramo estetiko kot filozofijo umetnosti, je očitno, da jo mora dopolniti teorija, ki se ukvarja ali z drugimi estetskimi pojavi ali z bistvom same estetske percepcije. Obe ali vse tri nato tvorijo estetiko kot del globalne filozofije, pa naj obstaja ta v poenoteni ozi-

roma enotni ali v razpršeni neorganizirani obliki. Na ta način bi estetika zavzela svoje mesto poleg ontologije in gnoseologije.

Vendar pa bi estetiko lahko definirali tudi na drug način, namreč dokler jo razumemo kot filozofijo umetnosti. Lahko bi jo definirali *kot del filozofije kulture* in to je stališče, ki se mi zdi najbolj zadovoljivo, kajti na ta način se legitimno ukvarjamo *le z umetnostjo* ter so vsi prirodni pojavi z estetskim učinkom a priori percipirani *skozi* filter družbenozgodovinskega tkiva. Na ta način so razlikovanja med različnimi kulturnimi tradicijami, ki tvorijo osnovo za razlike v umetniški percepciji in razumevanju same estetike povsem izpostavljena, so s tem lahko upoštevana, s tem pa tudi diferencirana in razločena. Kajti res je, da umetnost najpoprej tvori del kulture in je umetnost šele na tem temelju, se pravi le na osnovi kulturnih norm, umetnost pridobi status umetnosti. Kultura je tako formativna osnova za razlikovanje med umetnostjo in ne-umetnostjo.

Estetika, ki v različnih kulturnih ali ožje, estetičnih tradicijah danes obravnava umetnost, pričinja zavestno ali ne, iz estetskih vrednot, ki so bile pridobljene in transponirane s poljem kulture. Osmišlja ali osmišljati hoče umetnost in ugotavljati, kaj umetnost je in kaj je umetnost, kaj je umetniška lepota, kaj je preteklost, sedanost in prihodnost umetnosti, kako se umetnost umešča v spektrum drugih človeških stvaritev z estetskim učinkom. Hkrati samo sebe definira in redefinira, pri čemer si pomaga s privzemanjem konceptov, metod in pojmov ali idej znanosti, pa naj bodo te družbene ali prirodne. Zato se zdi naravno, da se estetika nenehno giblje med filozofijo in znanosti in hkrati — čeprav to ni vzporednica — med pojmi in koncepti.